

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ КРОВІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ ПРОВАДЖЕННЯМИ ПРО ВБИВСТВА

CURRENT POSSIBILITIES OF EXPERT STUDY OF BLOOD STROKE FOR CRIMINAL PROCEEDINGS ON LIFE

Попович І.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету*

Стаття присвячена експертному дослідженню слідів біологічного походження від людини, зокрема таких, як сліди крові, адже одним із завдань, що виникають у практиці досудового розслідування вбивств, є визначення видової належності цих слідів. Стаття висвітлює нові можливості дослідження слідів крові, такі як морфологічний (цитологічний) метод, генотипоскопія та інші.

Ключові слова: експертне дослідження, кров, вбивство, ідентифікація особи, кримінальне провадження, сучасні можливості.

Статья посвящена экспертному исследованию следов биологического происхождения от человека, в частности таких, как следы крови, ведь одной из задач, возникающих в практике досудебного расследования убийств, является определение видовой принадлежности этих следов. Статья раскрывает новые возможности исследования следов крови, такие как морфологический (цитологический) метод, генотипоскопия и другие.

Ключевые слова: экспертное исследование, кровь, убийство, идентификация лица, уголовное производство, современные возможности.

The article is devoted to the expert study of traces of biological origin from a person, in particular, such as traces of blood, since one of the tasks arising in the practice of pre-trial investigation of murders, is to determine the species membership of traces. This publication highlights new possibilities of research of blood traces, among which: morphological (cytological) method, genotipscopy and others.

Key words: expert research, blood, murder, person identification, criminal procedure, modern possibilities.

Постановка проблеми. Право кожної людини на життя є її найвищою соціальною цінністю, що і визначено у ст. 3 Конституції України. До того ж право на життя людині дається з моменту її народження до настання смерті з природних причин. За кожним виявленим випадком неправомірного завдання смерті особі має бути розпочато кримінальне провадження і проведено досудове розслідування, метою якого є встановлення і притягнення до заслуженої відповідальності винних осіб. Динаміка навмисних вбивств, у тому числі й тих, які необхідно віднести до категорії злочинів підвищеної суспільної небезпеки (вбивства з використанням вибухових пристроїв, «серійні вбивства»), вбивства «на замовлення» та ін.), має сьогодні тенденцію до збільшення, а способи вбивств стають все більш витонченими, сліди злочинцями ретельно ховаються чи маскуються. Якість досудового розслідування таких злочинів вкрай низька. Чимало резонансних кримінальних проваджень за фактами вбивства характеризуються тим, що не мають реальних перспектив до розкриття і передачі матеріалів до суду, оскільки не зібрана належна доказова база. Неправильно сприйняті та неналежним чином оцінені слідчим сліди та інші обставини викликають низку помилок, що утруднюють розкриття злочину, встановлення його мотивів, приводять до втрати часу, а з цим – і до втрати важливих доказів, а інколи можуть стати причиною судової помилки та неправомірного притягнення до кримінальної відповідальності невинної

особи. Це ставить перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання негайного розроблення та реалізації нових підходів до боротьби зі злочинними проявами, пов'язаними з посяганням на життя людини, відшукання нових методів протидії вчиненню таких злочинів, що відповідають реаліям сьогодення. Специфічною особливістю діяльності з виявлення й досудового розслідування злочинів проти життя людини є необхідність звернення по допомогу до спеціалістів та використання спеціальних знань. Зрозуміло, що оскільки доказування в кримінальному судочинстві спрямоване на встановлення фактів минулого, відомості про які потрапляють у вигляді інформації, що потребує спеціального виявлення, фіксації, дослідження і витлумачення, то встановлення цих фактів стороною обвинувачення є практично неможливим без використання даних природничих і технічних наук.

Стан опрацювання. Ефективність діяльності з досудового розслідування вбивств значною мірою залежить від її експертно-криміналістичного забезпечення. Питання організації та здійснення експертно-криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти життя людини завжди були і тривалий час ще залишатимуться тими, що розкривають окремий зріз проблемних аспектів теорії і практики комплексного дослідження різного роду речових доказів і матеріальних слідів, залишених на місці вчинення злочину. Характер слідів, що виникають під час вчинення вбивств, визначають і

види судових експертиз, які необхідно призначати. Частіше за все це балістичні, вибухотехнічні, траєологічні, біологічні експертизи слідів виділень людини, судово-медичні та інші види експертиз. Суттєве місце в реконструкції обставин злочинів, пов'язаних із фізичним насильством, спричиненням шкоди життю людини, займають експертні дослідження слідів біологічного походження від людини, зокрема таких, як сліди крові.

У вітчизняній літературі питання використання спеціальних знань під час виявлення і розслідування злочинів проти життя людини висвітлені в наукових працях Л.І. Аркуші, В.Д. Басая, І.В. Басистої, В.П. Бахіна, В.К. Весельського, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, І.І. Когутича, В.А. Колесника, В.О. Коновалової, Є.Д. Лук'янчикова, М.В. Салтєвського, О.С. Саїнчина, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинського, В.Ю. Шепітька та ін. Висвітленню питань використання спеціальних знань під час дослідження слідів біологічного походження присвячені праці Н.М. Дяченко, О.М. Надоненко, С.О. Коропецької. Проте незначна кількість таких наукових досліджень лише загострює актуальність розроблення комплексних методик дослідження слідів біологічного походження, що потребує додаткових наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Підготовка, вчинення і приховування злочинів проти життя людини, як і будь-яка подія, що відбувається в матеріальному світі, завжди пов'язані з утворенням у навколишньому середовищі слідів. Сучасні завдання криміналістики – це здійснення комплексних досліджень, пов'язаних із пізнанням закономірностей механізму злочину і закономірностей, що зумовили виникнення слідів відображень злочинної діяльності й інших процесів, що відбуваються під час його формування. Всі елементи механізму злочину, будучи взаємопов'язаними, утворюють численні сліди злочину, які містять інформацію про нього та його учасників, тому важливим завданням є вивчення процесів взаємодії, які зумовлюють виникнення цієї криміналістично значущої інформації [1, с. 84]

Матеріальні сліди злочину розглядаються в криміналістиці у широкому сенсі – як будь-яка матеріальна зміна обстановки, що виникла в результаті злочинного діяння, і у вузькому сенсі – як сліди-відбитки, тобто матеріально фіксовані зображення на поверхні одного об'єкта зовнішньої будови іншого об'єкта. Значну частину таких слідів становлять сліди людини (рук, ніг, інших частин тіла, біологічних виділень тощо). Слідами злочинів, що залишаються на місці події, тілі та одязі учасників злочинної події, часто є об'єкти біологічного походження. Очевидно, що під біологічними слідами треба розуміти сліди, які походять від людини як біологічної сутності, як це вказується в літературі практично всіма вченими-криміналістами та процесуалістами, які розуміють під ними кров, слину, сперму, волосся, екскременти, частки епідермісу, потожирову речовину та інші біологічні матеріали, які походять від людини як біологічної істоти. Наявність цих об'єктів на місці події

зумовлена, насамперед, протиправними діями осіб, які заподіюють тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості потерпілим під час вчинення убивств та інших кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, а також активним опором потерпілої особи, боротьбою, яка часто супроводжується заподіянням ушкоджень зловмиснику.

Останнім часом в криміналістичній літературі з'явилися публікації, присвячені різним видам експертиз, проте вважаємо за доцільне зупинитися лише на низці окремих із типових експертиз, що призначаються для встановлення місця знаходження трупа, а також для проведення низки ідентифікаційних досліджень зі встановлення особи потерпілого.

До компетенції судово-медичної експертизи належить експертиза трупів у разі насильницької смерті; судово-медичне дослідження трупів за наявності підозри на насильницьку смерть або з інших обставин, що зумовлюють необхідність такої експертизи; експертиза потерпілих, підозрюваних та інших осіб, а також судово-медичне освідчення громадян для визначення характеру і ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, віку, статевих станів і вирішення інших питань, що вимагають спеціальних медичних знань; експертиза речових доказів із застосуванням лабораторних методів досліджень; експертиза за медичною документацією і матеріалами кримінальних проваджень та цивільних справ. Основними і найбільш частими питаннями, які ставлять на вирішення судових медиків, є встановлення причин і часу настання смерті; встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, послідовності їх спричинення, зажиттєвості, давнини спричинення; визначення можливості виконання потерпілим після заподіяння ушкодження певних дій; встановлення групової належності крові за зовнішньої кровотечі та низка інших.

Сьогодні значно розширився обсяг досліджень у галузі судової біології, з'явилися нові сучасні технології та методики, виникли і сформувалися нові напрями – судова цитологія, остеологія, генетика. Для пошуку крові у слідах на речових доказах використовують високочутливі методи дослідження, які дають змогу виявляти кров у старих, замитих плямах і плямах малого розміру і незначної насиченості. До таких методів відносять тонкошарову хроматографію, мікролюмінесцентний аналіз, використання найрізноманітніших тестів. Одним із завдань, що виникають у практиці досудового розслідування вбивств, є визначення видової належності виявлених слідів крові. Відповідь на це питання має неабияке значення, оскільки люди можуть бути диференційовані в груповому відношенні за системою АВО. Останнім часом завдяки високій чутливості активно використовуються такі методи, як зустрічний імуноелектрофорез на мембранах з ацетату, целюлози, імунофлюоресценції, *Obtitest*. За таким тестом протягом декількох хвилин можна отримати однозначну відповідь, до того ж одночасно виявляється наявність у слідах крові та вирішується питання щодо її належності людині. Особливу зацікавленість становлять нові можливості під час визначення групової

належності слідів крові й особливо її диференціації за однакою групою належності за системою АВО у різних осіб, які проходять у кримінальному провадженні як підозрювані чи потерпілі. У разі, якщо особи належать до різної генетичної статі, можна провести цитологічне дослідження крові, яке спрямоване на встановлення статевої належності. За таких обставин саме цитологічні дослідження сприяють вирішенню питання щодо того, кому може належати кров, категорично виключаючи людину з іншою генетичною статтю. Якщо ж вирішити питання за статевою ознакою неможливо, експерт здійснює диференціацію слідів крові за різними системами крові [2].

Під час експертизи крові насамперед з'ясовують питання щодо наявності крові на наданому об'єкті, належності її людині, групової належності та те, чи може вона походити від певної особи. З урахуванням обставин кримінального провадження вирішуються питання щодо належності крові чоловіку або жінці, дорослій людині чи дитині; щодо регіональної природи плям крові (це має значення під час встановлення місця розчленування трупа, вчинення сексуальних вбивств та ін.). Залежно від ситуації встановлення певного або іншого регіонального походження слідів крові може слугувати підтвердженням висунутої версії щодо походження слідів крові, пов'язаного чи непов'язаного із травмою, а також з іншими обставинами. Використовуючи морфологічний (цитологічний) метод, можна виявити в слідах крові наявність домішок, елементів клітин, що є характерними для різних джерел кровотечі. Із розвитком молекулярно-генетичних методів дослідження з'явилися нові можливості таких досліджень.

Відомо, що молекула ДНК (дезоксирибонуклеїнової кислоти) – носій спадкової інформації. Теоретично метод генотипоскопічної ідентифікації є найбільш універсальним, оскільки з його допомогою можна ідентифікувати найрізноманітніші зразки біологічного походження, якщо в них збереглася невелика кількість молекул ДНК або їх частин. Використовуючи високоефективні технічні засоби, можна отримати результат з імовірністю помилки, меншою ніж один раз на декілька мільярдів. Універсальність і висока індивідуальність результатів роблять цей метод найперспективнішим серед інших методів ідентифікації людини у разі безпосереднього дослідження об'єктів біологічного походження [3, с. 278]. Отже, генотипоскопія становить собою один із надійних експертних методів ідентифікації особи. На відміну від інших судово-медичних досліджень, які здійснюють лише групову, а не індивідуальну ідентифікацію, метод генотипоскопії дає змогу сформулювати категоричний висновок щодо належності біологічного матеріалу конкретній особі. За допомогою використання цього методу можна не лише ідентифікувати конкретну особу, а й визначити, чи не належать частини розчленованого трупа одній особі, а у разі змішування в досліджуваних зразках крові декількох осіб – кількість учасників і кожного з них.

Однією з розповсюджених експертиз є судово-медична експертиза речових доказів, результати якої мають суттєве значення для встановлення самого факту злочину в певному місці, способу приховування трупа потерпілої особи, знярядь, що використовувалися злочинцем під час скоєння вбивства, а також для встановлення особи невпізаного трупа. Об'єктами судово-медичної експертизи речових доказів є здебільшого виділення з людського організму і частини тіла людини (кров, слина, піт, волосся, кістки, м'які тканини та ін.).

Будучи носіями різного роду криміналістично значущої інформації, сліди крові і зняряддя злочину чи інші предмети з її слідами можуть і повинні бути досліджені з використанням низки методів із тим, щоби вся необхідна для розслідування інформація була максимально вилучена. До того ж, якщо ідентифікаційні дослідження дають змогу встановити учасників події, то трасологічна картина слідів крові – розміщення, розмір і форма слідів крові, ступінь просочування нею предмета-носія – інформативна для визначення механізму слідоутворення і може дати змогу встановити дії вказаних осіб. Можливості судових експертиз, в межах яких це реалізується, сьогодні суттєво зросли. З'явилися нові технічні засоби для виявлення слідів крові, фіксації картини слідів, що має важливе значення для подальшого проведення експертиз, збереження й обробки інформації.

Трапляються ситуації, коли необхідно встановити механізм утворення слідів крові. Судження щодо цього базуються на комплексних даних, отриманих під час дослідження форми, розмірів і локалізації слідів на речових доказах з одного боку, морфологічних та інших особливостей конкретної травми – з іншого. Тому питання зазвичай вирішуються або у фізико-технічному відділенні судово-медичної лабораторії, куди направляють відповідні об'єкти, або експертом-медиком, який здійснює дослідження ушкоджень. Такі дослідження проводять за допомогою трасологічного аналізу слідів крові. Він ґрунтується на вивченні морфології слідів та їх розташування на об'єкті-носії, що є важливим для їх інтерпретації і може використовуватися для ситуалогічного аналізу під час реконструкції обставин події. Досліджена таким чином слідова картина може бути інформативною, наприклад, для встановлення місця, де наносилися ушкодження, їх кількості та послідовності нанесення, траєкторії руху потерпілого після спричинення йому проникаючих ушкоджень тощо. Сучасний стан цього напрямку значною мірою визначається рівнем розвитку методів моделювання, що є для ситуалогічного аналізу слідів крові базовим інструментом. З метою реконструкції події вбивства експерти застосовують різні види експериментальних моделей, що містять у собі як високотехнологічні фізичні моделі, так і методи математичного, комп'ютерного моделювання [4]. Не стоїть на місці й аерогідродинаміка, яка є фундаментальною основою трасології крові. Якісно новим стало моделювання, арсенал якого кардинально змінився з використан-

ням комп'ютерних технологій, математичних алгоритмів, що також суттєво збагатило трасологічне дослідження слідів крові [5, с. 277].

Встановлення можливості походження крові (а також слідів інших речовин біологічного походження, що є частками організму людини) від конкретної особи має велике значення для досудового розслідування вбивств і розкриття таких злочинів. Вирішення цього питання ґрунтується переважно на спадкоємному антигенному і ферментному поліморфізмі організму людини. Основними носіями спадкоємної інформації є молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), що являють собою речовину у хромосомах, яка зберігає генетичний код людини. У молекулах ДНК «записані» спадкоємні ознаки, що визначають біологічну будову кожної людини, її характеристики, що передаються від покоління до покоління. У судовій медицині цей метод називають ще ДНК-генотипоскопією, геномною дактилоскопією чи «ДНК-відбитками пальців» [6, с. 10].

Завданням генетичної ідентифікації є виділення одиничного матеріального об'єкта із множини інших об'єктів. Більш конкретизоване визначення мети і завдань генетичної ідентифікації наводить О.М. Дятлов, який вважає, що завданням судово-генетичної експертизи є дослідження генетичного матеріалу людини з метою встановлення походження біологічних слідів від конкретної людини чи встановлення генетичної спорідненості [7, с. 640]. Особливістю криміналістичної ідентифікації є те, що існує або передбачається дослідником зв'язок досліджуваного об'єкта з подією злочину. На вирішення геномної експертизи зазвичай ставлять такі запитання: «Чи є в плямі генетичний матеріал, придатний для проведення ідентифікаційного дослідження? Чи не походять плями крові, що є на одязі потерпілого, від підозрюваного? Якою є статева належність біологічних слідів?» Можуть бути поставлені й інші запитання, що не зайвим буде узгодити з судовим експертом до його залучення для проведення експертизи.

Завдяки стрімкому розвитку технологій ДНК-аналізу завдання встановлення джерела походження слідів крові за наявності порівняльних зразків практично вирішене. Це забезпечується високою чутливістю методів ДНК-аналізу. Діапазон можливостей

застосування ДНК-аналізу, а також інших методів дослідження субстанціональних ознак, що ґрунтуються на вивченні складу крові, доволі широкий. З урахуванням перспектив, які забезпечуються науковими розробками, він може містити в собі й низку інших аспектів дослідження. Якщо за допомогою системи ДНК-реєстрації індивідуума із генетичним профілем, встановленим під час ДНК-аналізу слідів крові, з тієї або іншої причини знайти не вдалося, існує потенційна можливість отримання за допомогою слідів крові пошукової інформації про властивості індивідуума. Такий напрям має назву ДНК-фенотипування [8].

Орієнтація криміналістики лише на трасологічні дослідження слідів крові є сьогодні необґрунтованою, оскільки криміналістична наука використовує знання не лише судової медицини, а й інших фундаментальних і прикладних наук, новітні методи яких значно розширюють її можливості. Ще й досі залишається проблема розроблення теоретичних ідентифікаційних положень щодо генетичної ідентифікації, які необхідні для її інтегрування в цілісну структуру криміналістичної ідентифікації, взаємодія її з іншими напрямками судової медицини і криміналістики, інтерпретації її результатів у загальному комплексі доказів у кримінальному провадженні.

Висновки. У зв'язку зі збільшенням обсягу інформації біологічного характеру, яка отримується у процесі досудового розслідування вбивств, а також у процесі розроблення нових технічних і тактичних прийомів, методів і засобів використання слідів біологічного походження, виникає потреба в теоретичній систематизації таких відомостей. Багато які з аспектів роботи зі слідами біологічного походження і, зокрема, слідами крові певною мірою є застарілими, не завжди результативними і потребують оновлення, чим зумовлена необхідність створення нових тактичних прийомів і технічних засобів, які забезпечували б ефективне використання інформації, що міститься в цих слідах. Теоретична база криміналістики дає змогу максимально використовувати виявлені під час розслідування вбивств сліди біологічного походження. Така інтерпретація результатів витікає з основних положень криміналістичної ідентифікації та діагностики і ґрунтується на них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кустов А.М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. Москва, 1997. – 88 с.
2. Гуртовая С.В. Современные возможности судебной биологии. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.xn-7sbbjfdzabsffmrh6bisin2t.xn-p1ai/metodiceskij-material/po-ekspertize/sudebnoj-medicine/sovremennyevozmoznostisudebnojbiologii>
3. Коропецька С.О. ДНК-аналіз та особливості відбирання для його проведення біологічних зразків // Порівняльно-аналітичне право, 2015. № 5. С. 278–280.
4. Леонов С.В., Леонова Е.Н. Применение метода трехмерного компьютерного моделирования при решении вопроса о механизме образования следов крови // Избранные вопросы судебно-медицинской экспертизы. Хабаровск, 2016. № 15. – С. 146–149.
5. Перепечина Ирина. Следы крови как источник криминалистически значимой информации при реконструкции события преступления // Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика: материалы 13-й Международной научно-практической конференции (14–16 сентября 2017 г. Паланга). Часть 1. – С. 277–292.
6. Генотипоскопия человека: идентификация вида, пола и личности по генетическим отпечаткам ДНК в случае, связанном с покушением на убийство / Е.И. Погаев, Е.Ю. Сыровашева, М.Г. Пименов, Т.В. Стегнова // Судебно-медицинская экспертиза. – М., 1992. – Т. 35. – № 1. – С. 10.
7. Дятлов О.М. Судебно-экспертное исследование вещественных доказательств. Мн.: Амалфея, 2003. – 736 с.
8. Перепечина И.О. Криминалистическое ДНК-фенотипирование: возможности и проблемы // Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика: материалы 8-й Международной научно-практической конференции (18–19 июня 2012 г. Санкт-Петербург). СПб.: Издательский Дом СПбГУ, 2012. – С. 378–383.